

Крупеньова Т. І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОДОНІМІВ МІСТА ОДЕСИ

Анотація. У статті порушується проблема утворення назв вулиць і площ міста Одеси з погляду семантики твірної основи й мотиваційних відношень. Описано основні функції годонімів.

Ключові слова: годонім, урбанонім, мікротопонім, мотивація.

Постановка проблеми. Питання про дослідження власних назв внутрішньоміських об'єктів – урбанонімів (від лат. – urbanus – місцевий і грец. – όνομα – ім'я) у вітчизняному мовознавстві є не новим. Це пояснюється тим фактом, що ономастика як окрема галузь мовознавчої науки привертає увагу багатьох дослідників: власні назви за своєю сутністю містять велику кількість найрізноманітнішої корисної наукової інформації з різних сфер людських знань. Так, аналізуючи походження тієї чи іншої назви, ми можемо дізнатися про історію українського народу, про переселенців, що потрапили на територію нашої держави з інших країн, черпати відомості з етнографії, географії, релігієзнавства, історії, культури тощо. Окрім того, власні назви є важливим джерелом досліджень для фахівців із перелічених вище галузей знань.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються вивченням урбанонімії, варто виділити таких мовознавців: Ю.О. Карпенко, С.М. Степанов (м. Одеса) [2; 5], О.О. Белей (м. Ужгород) [1] та ін. Зокрема, Л.Г. Тригуб і А.В. Білюк (м. Миколаїв) виділили чотири тематичних групи наявних у Миколаєві годонімів згідно з принципами найменування (відіменні, відантропонімічні, відтопонімічні й відетнонімічні назви). В основу дослідження також покладено подібну класифікацію з метою характеристики назв за мотиваційними ознаками. Запропонована класифікація є досить послідовною, але вона не є досконалою. Зокрема, не досить правильно подано назву першої групи годонімів («відіменні»), що містить відапелятивну лексику; хоча не можна говорити про те, що ця група є хибною щодо її складу. У зв'язку з відсутністю чітких наукових даних в опрацьованій літературі, автор роботи використав цю класифікацію як зразок для обґрунтування та аналізу власного фактичного матеріалу.

Мета статті – виявити принципи і мотиви номінації годонімів міста Одеси й з'ясувати їхні лексико-семантичні та словотвірні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Годоніми як одиниці, що вживаються в мовній практиці для позначення внутрішньоміських об'єктів, є такими, що з'являються й існують лише з появою та існуванням відповідних поселень. Це окремий клас власних назв, який не позначається на картах, тобто являє собою назви мікроодиниць, що належать саме внутрішньоміським об'єктам [4]. Вони свідомо створюються лю-

диною з метою виконання певних функцій: 1) номінативної – функції називання об'єкта (постійна) (*вулиця Зіркова, Базарна, Ангарська, Базова, Виїзна, Газова, Степова, Зарічна, Злакова, Кар'єрна, Лавочна*); 2) інформативної – назва несе у своєму змісті певну інформацію про об'єкт (*вулиця Богдана Хмельницького, Маріїнська, Матроська, Нахімова, Юрія Олеши, провулок Василя Кандицького, Костанді, Квітковий, Лазурний, Листяний, Фруктовий*); 3) естетичної – підкреслюється мовна привабливість назви, її вишуканість і оригінальність, що досягається за допомогою різних критеріїв, наприклад, відповідність моді, як-от: *провулок Хвойний, Периотравневий, Сміливий, вулиця Радісна, Рожева*; особливостям ландшафту, а саме: *вулиця Набережна, Лугова, Середня, Приморська* тощо; 4) ідеологічної – назва відбиває те чи інше поняття панівної в суспільстві політичної ідеології, як-от: *провулок Радянський, Піонерський, вулиця Жовтнева, Патріотична, Партизанська, Погранична*. Назви таких об'єктів дуже часто змінюються, тому що на їх виникнення й формування впливає коло різних факторів: 1) політичний, сутність якого полягає в залежності назв вулиць від суспільно-політичних умов. Тут варто зазначити, що останнім часом цей фактор діє як засіб для популяризації ідеології другої пол. ХХ – поч. ХХІ століття, наприклад: *вулиця Володимира Винниченка, вулиця Богдана Хмельницького*; 2) соціальний – на формування назв впливає існування тих соціальних прошарків людей, які проживають (чи проживали) у місті, наприклад: *вулиця Князя, вулиця Кузнєчна*; 3) економічний – із розвитком економіки зростає потреба в новій робочій силі та розширенні території міста для розгортання виробництва, а під впливом цього з'являються відповідні назви, наприклад: *вулиця Заводська, вулиця Залізнична, провулок Колгоспний*; 4) часовий – впливає на формування назв постійно – вони виникають під час створення міста, існують протягом певного проміжку часу, інколи замінюючись іншою назвою, більш сучасною, а саме: *вулиця Севастопільська – вулиця Ризівська, провулок Пілотський – провулок Спаський*; 5) історичний – хід історичних подій може кардинально змінювати склад власних назв міста: *площа 50-річчя СРСР – площа Незалежності, вулиця Леніна – вулиця Рішельєвська, бульвар Пролетарський – бульвар Французький*; 6) культурний – рівень культурного розвитку населення міста також впливає на розвиток урбанонімікону (*площа Віри Холодної, вулиця Лесі Українки, вулиця Сурикова, вулиця Василя Стуса*); 7) релігійний – багато назв об'єктів мають сакральну семантику, завдячуючи існуванню в містах релігійно-культурних споруд (храмів, костелів, синагог), але зараз він не є дієвим; лише зрідка можна зустріти в місті вулицю, що носить назву церкви (превалює християнський струмінь (*вулиця Преображенська,*

Успенська, площа Соборна)); 8) фізико-географічний – назви об'єктів виникають під впливом природного фактора: форми ландшафту, існування водоймищ, інших природних явищ. Наприклад, *вулиця Степова, Сухоліманська, Балківська*. Назва об'єкта також може містити вказівку на його довжину чи розташування щодо іншого об'єкта (провулок *Вузкий*, вулиця *Тиниста*); 9) етнографічний – назва об'єкта залежить від національної належності людей, які проживають чи проживали тут: *вулиця Єврейська, Італійський бульвар, провулок Кавказький*. Усі перелічені фактори є екстралінгвальними. До внутрішньомовних варто залучити фактор впливу однієї мови на іншу, унаслідок чого порушується нормальний розвиток назв. Так, завдяки білінгвізму кожен урбанонім кон міст колишнього СРСР мав у своєму складі національні й російські назви, які згодом, з отриманням країнами незалежності, перекладалися рідними мовами, хоча залишилася колишня ідеологічна семантика. Загалом назви об'єктів, що досліджуються, повинні відповідати певним історичним, естетичним та етнографічним і культурним критеріям, відображати культурний і духовний розвиток нації, частина якої проживає в тому чи іншому місті, підкреслювати оригінальність населених пунктів.

Більшість годонімів – це однокомпонентні одиниці. Це, як правило, відіменні (відапелятивні) чи відантропонімі назви, рідше відтопонімі чи відетнонімі. Наприклад, *вулиця Князя, вулиця Верещагіна*.

Відіменні назви зазвичай відображають у своїй семантиці історичні події, особливості ландшафту міста чи професійні ознаки перших поселенців. Наприклад, *вулиця Оборони Ленінграда, Гориста, Пісочна, Дворянська, Суднобудівна, Танкістів, Трудова, Флотська, Південна, Кузнечна, Жовтнева, провулок Партизанський, Рибальський, Навігаційний*. Сюди прилягає багато сакральних назв. Відантропонімі годоніми фіксують прізвища видатних людей, доля яких пов'язана з містом, або великих митців і духовних поведирів нації. Наприклад, *вулиця Рішельєвська, Утьосова, Ланжеронівська, Маразлієвська, Катерининська, Пироговська, Дюківська, Пушкінська, провулок Воронцовський*. Відтопонімі назви виникають з метою прославлення історичних міст країни або меморіалізації назв міст. Наприклад, *вулиця Амурська, Ашхабадська, Індійська, Іллічівська, Тираспольська, Кишинівська, Білоруська, Казанська, Кавказька, Вінницька, Вітебська, Воронежська, Волинська, Угорська, Брестська, Болградська, Бессарабська, Байкальська, Ленінградська, провулок Азовський, Єлисаветградський, Іспанський, Волзький, Італійський бульвар, Польський узвіз*.

Відетнонімі назви варто вважати найдавнішими за часом виникнення. Вони трапляються дуже рідко й відображають той факт, що в цій місцевості проживають чи проживали переселенці з інших країн (арнаути з Албанії, євреї, росіяни тощо), наприклад, *вулиця Велика Арнаутська, Болгарська, Польська, Грецька, Єврейська, провулок Вірменський*.

У зв'язку з тим, що країна може перебувати під впливом певної політичної ідеології, годонім кон міст може набувати глобального ідеологічного забарвлення, тоді такі об'єкти починають отримувати ідеологічні назви певної партії, її символи, прізвищ її діячів тощо. Такі назви стають стереотипними й існують доти, доки існує такий панівний режим. Це можна спостерігати на прикладі урбанонімікону міст, що входили до країн із соціалістичним режимом. Наприклад, *провулок Партизанський, Червоних зірок, вулиця Червоних партизан, Молодогвардійська, Жовтневої революції, Вітчизняна*.

Варто зазначити, що аналізовані годоніми формально належать до різних частин мови і є переважно субстантивованими прикметниками та іменниками, що завжди знаходяться в родовому відмінку однини (генітивний тип) і є формою *singularia tantum*. Наприклад, *вулиця Альпіністів, Декабристів, Жовтневої революції, Текстильників, Космонавтів, Відважних, провулок Нафтовиків, Новаторів*. Також такі назви представлені прикметниками в називному відмінку однини. Наприклад, *вулиця Осіння, провулок Палубний, вулиця Наклонна, провулок Маячний*. Іноді деякі назви вживаються разом із нумеративом з метою вказівки на порядок розташування однакових онімів. Наприклад, *вулиця Заводська 1-а – 5-а, провулок Західний 1-й – 4-й, провулок Лазурний 1-й – 6-й*. Багатоконпонентні назви мають змішану частиномовну належність (прикметник з іменником, як-от: *вулиця Червоних зірок, вулиця Миколаївська дорога, вулиця Дніпропетровська дорога, вулиця Велика Арнаутська, іменник + сполучник + іменник, а саме: вулиця Івана та Юрія Липи, вулиця Ільфа і Петрова* тощо).

Згідно з наявною класифікацією словотвірних способів, проаналізовано фактичний матеріал нашого дослідження. Усі назви укладаються в таку систему способів словотворення: 1) суфіксальний (*вулиця Яблунева, Планетна, Піонерська, Шкільна, Естонська, Урожайна, Штурвальна, провулок Майський, Шахтинський, Шампанський, Квітковий, Цементний, Фруктовий, Янтарний, Якорний, площа Ярмарочна*); 2) префіксально-суфіксальний (*вулиця Затишна, Погранична, Приморська, Приміська, Прирейкова, площа Привокзальна, провулок Прибережний*); 3) основоскладання (*вулиця Червонослобідська, Суднобудівна, Кривобалківська, Цеглозаводська, Сухоліманська, Старопортофранківська, Новоберегова, сквер Старобазарний, провулок Середньофонтанський*); 4) абревіація (*вулиця Політкаторжан*); 5) лексико-семантичний. Як зазначає Ю.О. Карпенко, «лексико-семантичний спосіб словотвору ... – закономірний, повноцінний і досить поширений шлях поновлення лексичного складу мови» [2, с. 3] і в основі нього лежить поява так званої мезонімії – перехідного типу відношень між полісемією та омонімією. Такий спосіб є одним із активних джерел поповнення лексичного запасу мови. За допомогою нього також утворюється шар годонімії. «Будучи поширеним способом словотвору, мезонімізація особливо помітна у сфері ономастики» [2, с. 4]. Тут необхідно вказати на конкретні різновиди мезонімізації, що характерні для годонімів: 1) трансонімізація – це такий різновид лексико-семантичного способу словотвору, за якого відбувається перехід власної назви у власну назву (*вулиця Гоголя, провулок Гаршина, вулиця Довженка, вулиця Зелінського*); 2) онімізація – це такий різновид лексико-семантичного способу словотвору, за якого відбувається перехід загальної назви у власну назву (*тутик Волна*).

Усі мовні явища у статті розглядаються з погляду синхронії, оскільки при подібних актах словотворення єдиною раціональною є синхронна деривація.

Залежно від структури, усі годоніми можна поділити на кілька груп: 1) однокомпонентні (одночленні) назви, що у своїй структурі містять лише одне слово і є найбільшою групою за кількістю одиниць. Це група найрізноманітнішої лексики, наприклад, *вулиця Абрикосова, Квітнева, Ангарська, Аеродромна, провулок Безіменний, Вірменський, Ботанічний*; 2) двокомпонентні (двочленні) назви складаються з двох слів. Це антропогоніми з одним або двома ініціалами біля прізвища видатної людини або її повне ім'я та прізвище чи псевдонім, що вжива-

ються з метою меморіалізації особи (*вулиця Професора Каршиковського, Генерала Бочарова, Академіка Вільямса, Остапа Вишині, Архітектора Дмитрієнка, Якова Бреуса, Композитора Ніщинського, Миколи Гефта, сквер Георгія Гамова*). Сюди ж належать назви з нумеративами для розрізнення ідентичних лексичних основ, такі назви містять у своїй структурі порядковий числівник, що знаходиться у пре- чи постпозиції щодо урбаноснови (*вулиці 1-а Заводська, 1-а Виноградна, провулок 2-й Дунаєвського, 7-й Басейний, 2-й Переситський узвіз*); лексичні основи несуть у собі різну інформацію, іноді нумератив вказує на знаменну історичну дату чи назву певного державного свята, тобто ті, що трансонімізувалися (*площа 10 Квітня, вулиця 8 Березня, 40-років оборони Одеси, сквер 9 Січня*). До цієї групи належать також складні двокомпонентні назви, що у своїй структурі містять особливі універсальні слова-вказівки на місце розташування об'єкта щодо іншого або на його довжину (*вулиця Велика Садова, Золотий берег, Скісна, Іподромний провулок*); 3) до групи багатокомпонентних (багаточленних) назв належать такі, що у своєму складі містять більше ніж два компоненти. Вони становлять найменшу групу урбанонімів, яка є непродуктивною. Зазвичай це 3–4-компонентні назви, що дорівнюють сполукам слів (*вулиця Івана та Юрія Липи, 411-ї Берегової батареї, 1-а Лінія 8 Березня*).

Висновки. Отже, дослідження установлює об'єктивну картину годонімії міста Одеси, зокрема формування назв вулиць, конкретизує стан ономастики Одеси й може бути використане з метою порівняння з годонімією інших міст України, а також творчо продовжене у вигляді дослідження інших шарів місцевої ономастики.

Література:

1. Белей О.О. Сучасна українська ергонімія / О.О. Белей. – Ужгород, 1999. – 112 с.
2. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.
3. Мир золотых страниц. Вся Одесса. Улицы Одессы [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.mercury.odessa.ua>.
4. Подольская Н.В. Вопросы исследования микропонимии / Н.В. Подольская // Питання ономастики. – К., 1965. – С. 209–214.
5. Степанов Е.М. Факторы формирования одесской урбанотопонимии / Е.М. Степанов // Записки з ономастики : збірник наук. праць. – Вип. 4. – Одеса : Астропринт, 2000. – С. 12–22.
6. Суперанская А.В. Обшая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 368 с.

Крупенёва Т. И. Лексико-семантические и словообразовательные особенности годонимов города Одесса

Аннотация. В статье поднимается проблема образования названий улиц и площадей города Одесса с точки зрения семантики образующей основы и мотивационных отношений. Описаны основные функции годонимов.

Ключевые слова: годоним, урбаноним, микропоним, мотивация.

Krupenyova T. Lexical-semantic and word formational features of Odessa city godonyms

Summary. The article raised the problem of the formation of the names of streets and squares of the city Odessa in terms of semantics generatrix basis and motivational relations. The study describes the main features godonimov.

Key words: hodonym, urbanonym, mikrotoponym, motivation.